

A GAZDASÁGPOLITIKA LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI (MAGYARORSZÁG PÉLDÁJÁN)

Az osztrák Habsburgok 17-18. századi gazdaságpolitikája mintegy száz éve tárgya a történeti kutatásnak. Az alapot már az első generáció lerakta August Fournier, Adolf Beer és Karl Pflibram munkáiban, s azóta a kutatók minden következő nemzedéke gazdagította ismereteinket.

A Habsburgok gazdaságpolitikáját két irányból lehet megközelíteni: az összbirodalom szempontjából, illetve az egyes országokból kiindulva. Mindkét megközelítés jogosult: a Habsburg gazdaságpolitika legkiválóbb képviselői a monarchiát gazdasági egységnek fogták fel, a későbbi történeti fejlődés azonban független államokat hozott létre. Így jogos az a kérdés is, hogy mennyiben segítette elő ez a gazdaságpolitika a birodalom egyes országainak fejlődését, illetve mennyiben akadályozta azt.

Joggal tehető fel az a kérdés, hogy mióta beszélhetünk egyáltalán Habsburg gazdaságpolitikáról. Politikai döntéseknek már korábban is voltak gazdasági következményei, de gazdaságpolitikai programot a Habsburg birodalom számára először az osztrák kameralisták, Johann Joachim Becher, Philipp Wilhelm Hörnigk és Wilhelm Schröder fogalmaztak meg a 17. század második felében; rendszeres állami gazdaságpolitikáról Mária Terézia uralkodása óta beszélhetünk. Izgalmas feladat lenne az így értelmezett gazdaságpolitika kezdeteit kimutatni a Mária Terézia uralkodása előtti időben.

A Habsburg birodalom gazdaságpolitikája Szilézia elvesztését követően fél évszázadon át célkitűzésében következetes volt, ha eszközei időről időre módosultak is. Részletkérdésekben néha éles fordulatokra került sor; csak az erdélyi kaszagyártás példáját említtem, amit a *Hofkammer in Münz- und Bergwesen* 1769-ben megtiltott, 1784-ben viszont elrendelt és azután fejlesztett is.

A továbbiakban azonban nem a gazdaságpolitika történetéről és fordulatairól akarok beszélni, hanem lehetőségeiről és korlátairól, mégpedig Magyarország példáján.

A bécsi udvarnak és a monarchia központi hatóságainak Magyarországra vonatkozó gazdaságpolitikai elképzelései a 17. század végétől fogva — időleges ingadozásoktól eltekintve — meglehetősen egyértelműek és állandóak voltak. A 18. század második felében már átfogták az ország egész gazdasági életét: a benépesítést, a mezőgazdaságot, a bányászatot és kohászatot, a kereskedelmet és az ipart; a benépesítés és a bányaugy kérdéseiben a szoros értelemben vett gazdaságpolitika jelei pedig már a 17. század vége óta felismerhetők. A következőkben ezeket a szektorokat fogom áttekinteni, hogy választ adhassak a lehetőségek és korlátok kérdésére.

A másfélszáz éves oszmán uralom és a török háborúk következtében elnépteledett ország újrabetelepítése kétségkívül a Habsburg gazdaságpolitika sikerágazatai közé tartozik. A bécsi udvar és a magyar rendek ebben a kérdésben együttműködtek, aminek az lett az eredménye, hogy a szent korona országainak népessége száz esztendő alatt 4 milliőről közel 10 millióra nőtt. Ha azonban elolvassuk Konrad Schünemann 1935-ben megjelent könyvét Ausztria benépesítési

politikájáról Mária Terézia alatt, megtudhatjuk, hogy az államtanácsban mind a betelepítendő kiválogatását, mind letelepítésük helyét és a nekik nyújtandó támogatás mértékét illetően állandóan változó álláspontok érvényesültek, és az egész telepítési akció egy kissé másképpen folyt le, mint ahogy tervezték.

Hörnigknek az *Oesterreich über alles*-ban olvasható megfogalmazása szerint „végeredményben Magyarország valóságos kenyér-, zsír- és húsbánya”. Ennek megfelelően az összbirodalmi elképzelések egyik vezérmotívuma lett, hogy Magyarországnak kellene ellátnia élelmiszerekkel és nyersanyagokkal a cseh és osztrák örökös tartományokat. Ezt a szereposztást a magyar történetírás a legutóbbi évtizedekig nem csekély túlzással gyarmati függésnek minősítette. A központi hatóságok Magyarországot illető rendelkezései valóban nem a sajátos magyar érdekek szolgálatában születtek meg, de például a búza- és a burgonyatermesztés vagy a lótenyésztés előmozdítására kiadott intézkedések Magyarország számára is előnyösök voltak.

Ugyancsak összbirodalmi érdekek érvényesítésének köszönhetette Magyarország a bányaügy újjászervezését, az ezüst-, a réz- és a sóbányák rekonstrukcióját, valamint a monarchia első bányászati főiskolájának, a selmebányai akadémiának a felállítását. Különösen jelentősnek bizonyult a bányaügy területén a magyarországi és erdélyi kamarai vasművek korszerűsítése, a nagyolvasztók meghonosítása és elterjesztése. Ez vetette meg a 19. századi magyarországi nehézipar alapjait.

A bécsi udvar kereskedelempolitikája Magyarország irányában szándékoltan hátrányos volt. Arra törekedett, hogy fogyasztópiacot biztosítson az osztrák és cseh manufaktúráknak, és ugyanakkor távol tartsa a magyar konkurenciát az osztrák-cseh örökös tartományoktól. E kereskedelempolitika eszköze az uralkodó által kibocsátott vámtarifa volt, amely kedvezett az osztrák és cseh áruk magyarországi exportjának, gyakorlatilag kizárta onnan a monarchián kívüli eredetű árut, és gátolta a magyar áru, mindenekelőtt a textíliák és a bor bevitelét az örökös tartományokba. Az eredmény nem is maradt el. 1782-ben Magyarország posztóbehozatalának 66 %-a Felső-Ausztriából, pamutszövetbehozatalának 91 %-a Alsó-Ausztriából, selyemárubehozatalának 92 %-a Bécsből származott. És ennek ellenére: a magyarországi manufaktúrák számára előnyösnek bizonyult, hogy a belföldi piacon a drága és gyenge minőségű osztrák-cseh, és nem az olcsó és kiváló nyugat-európai gyártmányokkal kellett versenyezniük.

Eljutottunk a lehetőségek és korlátok problémájának lényegéhez: hogyan alakult a gazdaságpolitika és a magyarországi manufaktúrális fejlődés viszonya?

A kézművesipar fejlődése Magyarországon a középkorban elmaradt Ausztriához és Csehországhoz képest. A színvonalkülönbség a török hódítás idején, a 16-17. században még nőtt is. Amikor az osztrák és a cseh tartományokban a manufaktúrális fejlődés megindult, Magyarországon csak a céhek száma szaporodott. A kézművesség Magyarországon a 18. században — a megfelelő osztrák megjelölés szerint — *Polizeigewerbe* volt, a helyi szükségletek kielégítésére irányult. A manufaktúrafejlődés Magyarországon — egyes korábbi kísérletek után — csak Mária Terézia uralkodása idején kezdődött.

A bécsi udvar elvileg nem volt a magyarországi manufaktúraalapítások ellen, de az osztrák és cseh tartományi érdekeket képviselő *Hofkommerzienrat* javaslatára el akarta kerülni a magyarországi vállalkozások konkurenciáját. Az 1760-as években a kormány még ösztönözte a manufaktúraalapítást Magyarországon, amikor azonban kitűnt, hogy az új vállalkozások az ország nyugati határa közelében jönnek létre

és az alacsony élelmiszerárak következtében olcsó termékeiket nem Magyarországon, hanem az osztrák és cseh tartományokban kívánják eladni, az 1770-es évekre megváltoztatta addig jóindulatú politikáját. Átmeneti visszaesés után az 1780-as években a magyarországi manufaktúrák új fellendülése következett. Ebben a három évtizedben az állami gazdaságpolitika következetesen arra törekedett, hogy ösztönözze a bőrgyártó manufaktúrák alapítását és lehetőleg visszaszorítsa a textilmanufaktúrákat. Ennek ellenére a bőriparban csak nagyon kevés manufaktúra keletkezett, azok is rövid életűek voltak, míg a textilmanufaktúrák a magyarországi manufaktúrafejlődés legizmosabb ágazatává lettek.

A gazdaságpolitika tehát bizonyos célokat tűzött maga elé; ha ezek a célok összhangban voltak a gazdasági élet öntörvényű fejlődésével, akkor a gazdaságpolitika eredményes volt, ha azonban az öntörvényű fejlődés más úton járt, akkor a gazdasági élet erősebbnek bizonyult a gazdaságpolitikánál. A gazdaságpolitika sok mindent elérhetett, kihasználhatta a meglévő adottságokat, vagy figyelmen kívül hagyhatta őket, létező kezdeményeket támogathatott, vagy akadályozhatott, de a fejlődés fő tendenciáin nem sokat módosíthatott.

Végeredményben a Habsburg gazdaságpolitika a 17–18. században mind az osztrák és cseh tartományokban, mind Magyarországon nagyjában-egészében az adott feltételeknek megfelelő volt. Nem róhatjuk fel az összbirodalomnak, hogy fejlettebb tartományait előnyben részesítette. A Magyar Királyságnak kijutott e gazdaságpolitikának mind előnyeiből, mind hátrányaiból. De ha összehasonlítjuk a 18. század végi Magyarország gazdasági viszonyait a száz évvel korábbiakkal, az előnyök kerülnek túlsúlyba. Nem egy területen lehetett volna többet is tenni, de volt a történelemben valaha is optimális gazdaságpolitika? Ha az egykori Habsburg birodalom utódállamainak mai gazdaságpolitikusi nem követnek el több hibát, mint 18. századi elődeik, meg lehetünk velük elégedve.